

JÜRGEN MOLTSMANN

Ο ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ «ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΠΙΔΑΣ»
ΚΑΙ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ «ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ»*

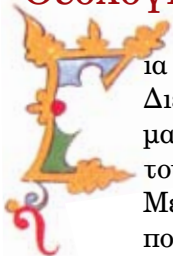

ΕΙΣΗΓΗΣΗ

● Του Χρήστου Κ. Οικονόμου

*Καθηγητή και Προέδρου του Τμήματος Ποιμαντικής και Κοινωνικής
Θεολογίας ΑΠΘ*

Στόχοι του Σεμιναρίου Ορθόδοξου Ερμηνευτικής Θεολογίας (ΣΟΕΘ)

Για πέμπτο ήδη χρόνο αναδεικνύεται ο Διεθνής χαρακτήρας του Σεμιναρίου μας που σκοπό έχει να φέρει σε επαφή τους Καθηγητές, καθώς επίσης και τους Μεταπτυχιακούς φοιτητές και τους εκπαιδευόμενους Διδακτορικές Διατριβές, του Τομέα Αγίας Γραφής και Πατερικής Γραμματείας, του Τμήματος Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, με διακεκριμένους επιστήμονες από τον ελλαδικό και τον διεθνή χώρο, τόσο από την Ευρώπη όσο και από την Αμερική. Πιστεύω ότι μέσα από ένα τέτοιο διάλογο υπερβαίνεται η εσωστρέφεια των ελληνικών Πανεπιστημίων και των Τμημάτων των Θεολογικών Σχολών και αναπτύσσεται ένας διάλογος σε πανελλαδικό και διεθνές επίπεδο. Έτσι παρουσιάζονται από τη μια οι τάσεις των θεολογικών και ιδιαίτερα των βιβλικών, πατερικών και θρησκευτικών σπουδών στα διάφορα Πανεπιστήμια του κόσμου και από την άλλη με τον διάλογο διερευνώνται οι θεολογικές απόψεις των Προτεσταντών και Ρωμαιοκαθολικών βιβλικών θεολόγων και αναδεικνύονται ομοιότητες και δια-

φορές με την Ορθόδοξη Ερμηνευτική παράδοση, την οποία εκπροσωπούμε οι ορθόδοξοι ερμηνευτές στον ελληνικό και παγκόσμιο χώρο της οικουμενικής Ορθοδοξίας.

Είναι λογική πραγματικότητα το γεγονός ότι δεν υπάρχει απροϋπόθετη θεολογία. Δεν μπορεί να αναπτυχθεί θεολογία ή βιβλική ερμηνευτική έξω από το διομολογιακό και διορθόδοξο πλαίσιο μελέτης και έρευνας, τόσο των βιβλικών κειμένων όσο και της εκκλησιαστικής παράδοσης, δηλ. έξω από τα πλαίσια της κάθε θεολογικής, εκκλησιαστικής, ομολογιακής τάσης και κατάστασης. Γι' αυτό είναι απόλυτα δικαιολογημένος ο διάλογος τον οποίο καθιερώσαμε για πέμπτο χρόνο στο Τμήμα μας, για να αναδείξουμε την Ορθόδοξη ερμηνευτική παράδοση διαλεγόμενη διομολογιακά, διορθόδοξα και διαθρησκευτικά. Εξάλλου αυτό ήταν το πνεύμα του ίδιου του θεμελιωτή της πίστεώς μας Ιησού Χριστού, σ' αυτό στοχεύει η παύλεια θεολογία και σ' αυτό εστιάζει την προσοχή της η πατερική θεολογία διαχρονικά.

Το Σεμινάριο Ορθόδοξου Ερμηνευτικής Θεολογίας είναι η συνισταμένη των Βιβλικών Σπουδών, Παλαιάς και Καινής Διαθήκης, των Πατερικών Σπουδών, από την σκοπιά που αφορά στην ερμηνεία της Αγίας Γραφής, των Θρησκευτικών Σπουδών από την οπτική γωνία της συμβολής και

* Η παρουσίαση του J. Moltmann πραγματοποιήθηκε στις 25 Νοεμβρίου 2010, στο Δ' Αμφιθέατρο της Θεολογικής Σχολής, στα πλαίσια του «Σεμιναρίου Ορθόδοξου Ερμηνευτικής Θεολογίας» που διοργανώνει

ο Τομέας Αγίας Γραφής και Πατερικής Γραμματείας, του Τμήματος Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

της κατανόησης των θρησκευοιστορικών δεδομένων της Αγίας Γραφής και της σπουδής των γλωσσών, Ελληνικών, Λατινικών και Εβραϊκών, του Τομέα Αγίας Γραφής και Πατερικής Γραμματείας.

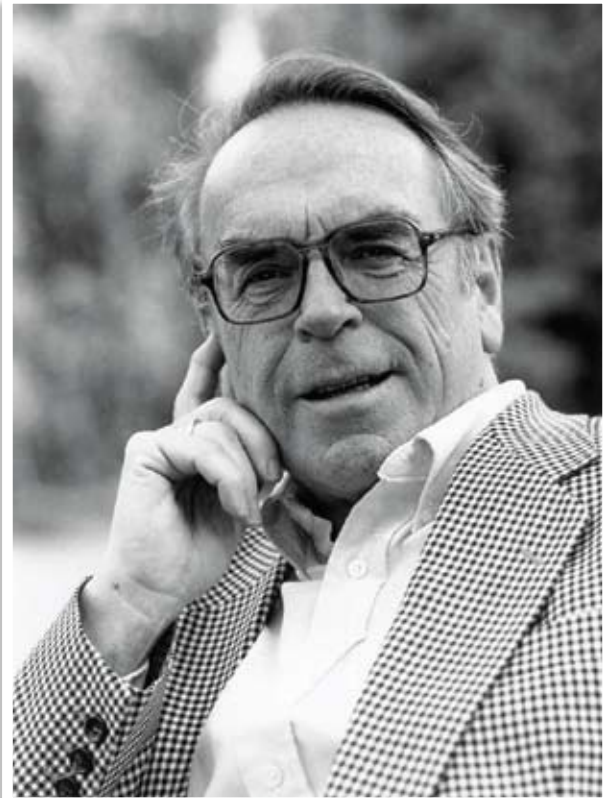
Τον επόμενο χρόνο το ΣΟΕΘ θα εστιάσει την προσοχή του σ' ένα πολύ ενδιαφέρον θέμα: «Αγία Γραφή και Ιερά κείμενα των Μονοθεϊστικών θρησκειών (Χριστιανισμού, Ιουδαϊσμού και Μουσουλμανισμού). Αλληλεπιδράσεις και διαφορές». Θα κληθούν οι σπουδαιότεροι θεολόγοι από πανεπιστήμια της Ελλάδας, της Ευρώπης, της Αμερικής και του Ισραήλ να διαλεχθούμε για τη σχέση και τις αλληλεπιδράσεις των ιερών μας κειμένων και να επισημάνουμε τις κοινωνικές τους προεκτάσεις. Θέλω στο σημείο αυτό να διευκρινίσω ότι πρόκειται για καθαρή διεπιστημονική διεργασία που εντάσσεται στο σχεδιασμό της αναμόρφωσης του Προγράμματος Σπουδών του Τμήματός μας και όχι για συγκρητιστικές τάσεις, που είναι έξω από τη δηλωμένη Ορθόδοξη ερμηνευτική μας παράδοση. Έτσι, πιστεύω, αναδεικνύεται στο σύγχρονο κόσμο σ' ένα πανελλήνιο και διεθνές επίπεδο η αξία και η συμβολή της ορθόδοξης ερμηνευτικής παράδοσης στο παρελθόν, στο παρόν και το μέλλον των Βιβλικών και Πατερικών σπουδών.

Στο τέλος της φετινής πέμπτης χρονιάς λειτουργίας του ΣΟΕΘ ο Τομέας αποφάσισε τη δημοσίευση όλων των ομιλιών που θα είναι γύρω στις πενήντα (50), στα ελληνικά και τα αγγλικά μαζί, για να γίνει γνωστό το έργο που επιτελείται και να εμπλουτιστεί η Βιβλική Βιβλιογραφία με πρωτότυπες και ενδιαφέρουσες μελέτες, στη σειρά του Τμήματός μας «Βιβλικές Μελέτες».

Είναι μεγάλη τιμή και χαρά μου που ως Πρόεδρος του Τμήματος Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας και Πρόεδρος του Σεμιναρίου, έχω το προνόμιο σήμερα στη Θεσσαλονίκη, στα πλαίσια των δραστηριοτήτων του Σεμιναρίου Ορθοδόξου Ερμηνευτικής Θεολογίας (ΣΟΕΘ), του Τομέα Αγίας Γραφής και Πατερικής Γραμματείας, να υποδέχομαι και να παρουσιάσω μια από τις μεγαλύτερες θεολογικές προσωπικότητες του 20^{ου} και 21^{ου} αιώνα, τον διάσημο Καθηγητή της ιστορικής σχολής της Τυβίγγης Jürgen Moltmann. Ο Moltmann σφράγισε με τη θεολογική του δεινότητα τον θεολογικό διάλογο του αιώνα μας με τη νέα θεωρία της «Θεολογίας της Ελπίδας» και της «Πολιτικής Θεολογίας».

1. Εσχατολογία του 20^{ου} αιώνα

Μια από τις βασικές πτυχές της θεολογίας του

20^{ου} αιώνα στη Δυτική θεολογία ήταν η έμφαση στον εσχατολογικό χαρακτήρα του Χριστιανισμού. Η εσχατολογία στον Προτεσταντικό κόσμο είχε περιοριστεί σε μια διδασκαλία περί των εσχάτων, στο συστηματικό κλάδο της Θεολογίας, εν είδει παραρτήματος των άλλων χριστιανικών αληθειών.

Στα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20^{ου} αιώνα πρώτα ο Johannes Weiss και έπειτα ο Albert Schweitzer με την «έρευνα του βίου του Ιησού», αντικατέστησαν τον «ηθικό Ιησού», ως εκφραστή του μηνύματος της αγάπης, της φιλελεύθερης θεολογίας, με τον «εσχατολογικό Ιησού» ο οποίος κήρυξε τη βασιλεία του Θεού ως κατάσταση μελλοντική και υπερκόσμια. Τα έργα των δύο παραπάνω ερευνητών μεταφράστηκαν στα ελληνικά από τον «Άρτο Ζωής», με πρωτοβουλία του αείμνηστου Καθηγητή της Καινής Διαθήκης Σάββα Αγουρίδη (Βλ. J. Weiss, *Ο αρχέγονος Χριστιανισμός. Η ιστορία της περιόδου 30-150 μ. Χ.*, Αθήνα 2001, και Al. Schweitzer, *Ιστορία της έρευνας του βίου του Ιησού*, Αθήνα 1982).

Ο Schweitzer με τη «συνεπή εσχατολογία» υποστηρίζει ότι ο Ιησούς είναι εσχατολογικός, γιατί έζησε προσδοκώντας το τέλος του κόσμου και τον ερχομό της βασιλείας του Θεού. Αυτός ο Ιησούς δεν είναι πειστικός, όπως ο Ιησούς της φιλελεύθερης θεολογίας. Έτσι η «συνεπής εσχατολογία» του Schweitzer επέβαλε την εσχατολογική διάσταση του Χριστιανισμού, αντίθετα με την «παροντική εσχατολογία» που κινείται στην εσχατολογία του παρόντος. Αυτή η εσχατολογία εκφράζεται τόσο στη «διαλεκτική θεολογία» του Karl Barth όσο και στην «υπαρξιστική θεολογία» του Rudolf

Bultmann. Επανασύνδεση της εσχατολογίας με την ιστορία, «ιστορία της σωτηρίας» έχουμε στον Cullmann και παράλληλα στον Rannenberg την «αποκάλυψη ως ιστορία».

2. J. Moltmann και «Θεολογία της ελπίδας»

Ο J. Moltmann παρουσιάζει μια νέα θεώρηση της εσχατολογικής θεολογίας, ως «ιστορικής εσχατολογίας», ως διδασκαλία της ελπίδας και της πρακτικής της ελπίδας. Το 1964 ο ευαγγελικός θεολόγος και καθηγητής της συστηματικής θεολογίας της Βόννης εξέδωσε το έργο του με τίτλο «Θεολογία της ελπίδας», (Theologie der Hoffnung, Βόννη 1964, Μόναχο 121985). Η εσχατολογική θεολογία παρουσιάζεται ως θεολογία της ελπίδας, με το θεολογικό αξίωμα του πρωτείου της ελπίδας, στα πλαίσια μιας εσχατολογικής χριστολογίας και μιας μεσσιανικής εκκλησιολογίας: «στη χριστιανική ζωή η προτεραιότητα ανήκει στην πίστη, αλλά το πρωτείο στην ελπίδα», τονίζει ο Γερμανός Καθηγητής.

Ο Moltmann γίνεται καθηγητής στην περίφημη θεολογική σχολή της Τυβίγγης το 1967 και συνεχίζει ως μέλος της μεταρρυθμισμένης Εκκλησίας τη θεμελίωση της θεωρίας του περί του πρωτείου της ελπίδας. Η ελπίδα είναι ελπίδα της πίστης, και όχι αντίστροφα: πρώτα έρχεται φυσικά η πίστη, στον καλβινιστή προτεστάντη θεολόγο και μετά η ελπίδα, δηλ. η πίστη πρέπει να εξελιχθεί σε ελπίδα.

Η εσχατολογική χριστολογία του Moltmann ξεκινά από την Παλαιά Διαθήκη, όπου υπάρχει η εμπειρία επαγγελιών, προσδοκιών και ελπίδων. Στους προφήτες έχουμε σαφώς, κατά τον Moltmann, εμπειρία εσχατολογικής ελπίδας. Συνεπώς η έμφαση στον Ιουδαϊσμό δε βρίσκεται στις θεοφάνειες, αλλά στις επαγγελίες του Θεού. Ωστόσο, μπορούμε να προσθέσουμε, ότι στο Χριστιανισμό θεοφάνειες και επαγγελίες είναι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος για τη θεολογία του άσρκου Λόγου. Η αποκάλυψη έχει χαρακτήρα επαγγελίας η οποία ανοίγει νέους ιστορικούς και εσχατολογικούς ορίζοντες. Η επαγγελία, κατά τον Moltmann, αποκτά εσχατολογικό χαρακτήρα όταν έχει παγκόσμια προοπτική: «Η παγκοσμιοποίηση της επαγγελίας», τονίζει ο Moltmann, «βρίσκει το δικό της έσχατον στην επαγγελία της κυριαρχίας του Γιαχβέ πάνω σε όλους τους λαούς. Η εντατικοποίηση της επαγγελίας κινείται προς την εσχατολογική πραγματικότητα μέσω της απόρριψης του θανάτου», (J. Moltmann, Theologie der Hoffnung,

σ. 119). Συνεπώς η χριστιανική εσχατολογία ως προϊόν του Πάσχα είναι ουσιαστικά χριστολογία με εσχατολογική προοπτική (J. Moltmann, ό.π. σ. 175). Έτσι στην ανάσταση του Χριστού βρίσκεται η προοπτική του μέλλοντος της ανθρωπότητας.

Έκκινώντας από αυτή την αρχή ο Moltmann υποστηρίζει ότι η χριστιανική κοινότητα κινείται στη Μεσσιανική εκκλησιολογία και συνέπεια της επαγγελίας είναι η ιεραποστολή, ως έκφραση της αγάπης της χριστιανικής κοινότητας για τον κόσμο. Ο Χριστιανισμός χάνει τον ρόλο της «θρησκείας της κοινωνίας» που είχε από την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, και κατά τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ως την Β' Βατικάνεια Σύνοδο. Εξάλλου ο ρόλος αυτός της Εκκλησίας ως «θρησκείας της κοινωνίας», υποστηρίζει ο Moltmann, δεν περιέχεται στην Καινή Διαθήκη, αλλά προέρχεται από την κοινωνία που θέλει η Εκκλησία να έχει θεσμικό ρόλο. Η χριστιανική κοινότητα ζει με μια επαγγελία που ανοίγει έναν ορίζοντα ελπίδας για όλη την ανθρωπότητα: «υπηρετεί την επερχόμενη σωτηρία του κόσμου», κατά τον Moltmann, «και είναι σαν ένα βέλος που εκτοξεύεται στον κόσμο για να δείξει το μέλλον» (J. Moltmann, ό.π., σ. 303). Γι' αυτό ο Moltmann με το έργο του: Το πείραμα της ελπίδας (Das Experiment Hoffnung 1974) και την τριλογία του: Η Εκκλησία εν τη δυνάμει του Πνεύματος (Kirche in der Kraft des Geistes, 1975), ο Εσταυρωμένος Θεός (Der gekrenzigte Gott, 1972) και η Θεολογία της ελπίδας (1964), υποστηρίζει δυναμικά την «μελλοντική εσχατολογία», και προβάλλει την ιεραποστολή ως καθήκον όλων των χριστιανών και όχι μόνον των ηγετών της Εκκλησίας. Ερμηνεύει το γεγονός του Χριστού όχι ως εκπλήρωση, αλλά επιβεβαίωση της επαγγελίας, που ανοίγεται μπροστά σ'ένα παγκόσμιο και ριζοσπαστικό μέλλον ανάστασης και ζωής.

Απαντώντας ο Moltmann στους επικριτές της «μελλοντικής εσχατολογίας» τόνισε ιδιαίτερα ότι η χριστιανική ελπίδα είναι διαμαρτυρία εναντίον της φτώχειας, της αδικίας, της αμαρτίας και του θανάτου, αποφασισμένη να σηκώσει το σταυρό της πραγματικότητας.

Με τον τρόπο αυτό ο Moltmann συνέδεσε άμεσα τη θεολογία της ελπίδας με τη θεολογία του σταυρού, (βλ. Ο Εσταυρωμένος Θεός, Der gekrenzigte Gott, 1972). Αυτό αποτελεί επίδραση της προτεστάντικης θεολογίας στον Moltmann, ο οποίος εμβαθύνοντας στη χριστιανική ελπίδα, υποστηρίζει ότι θεμελιώνεται μεν στην ανάσταση του Χριστού, αλλά αναφέρεται με άμεσο τρόπο στο

σταυρό. Γι' αυτό, κατά τον Moltmann, ο εσταυρωμένος Θεός προσδίδει βάθος και ριζοσπαστικότητα στην ελπίδα, εισάγοντας την ιστορία του ανθρώπινου πάθους στη μεσσιανική δράση. Επιτρέπεται το πάθος του ίδιου του Θεού για να εμβαθύνει τη συμμετοχή του Θεού στο πάθος του κόσμου.

Όμως, κατά την άποψή μου, το σημείο όπου ο Moltmann συναντάται με την Ορθόδοξη ερμηνευτική παράδοση είναι στην ανάλυση των καινοδιαθηκικών όρων της «παράδοσης» και της «εγκατάλειψης» του Χριστού στο σταυρό. Ο μονοθεϊσμός, κατά τον Moltmann, δεν μπορεί να λειτουργήσει ως ερμηνευτικό κλειδί του σταυρού. Ο σταυρός πρέπει να κατανοηθεί με τριαδολογικούς όρους. Στο γεγονός του σταυρού τα θεία πρόσωπα συναντιούνται μέσα από την αμοιβαία τους σχέση, ενώ παράλληλα στο γεγονός του σταυρού συντελείται η «ιστορία του Θεού». Στο σταυρό ο Πατέρας και ο Υιός παραδίδονται ο ένας στον άλλον τόσο, όσο απομακρύνονται και αποχωρίζονται με τον βαθύτερο τρόπο στην *εγκατάλειψη*. Ο Πατέρας ως εκείνος που εγκαταλείπει τον Υιό στο πάθος και στο θάνατο και ο Υιός ως εκείνος που εγκαταλείπεται. Όμως, ταυτόχρονα, είναι ενωμένοι με τον στενότερο τρόπο της *παράδοσης*. Ο Πατέρας ως εκείνος που παραδίδει τον Υιό στην αγωνία της εγκατάλειψης και υποφέρει γι' αυτό, και ο Υιός ως εκείνος που παραδίδεται και που εκούσια παραδίδει τον εαυτό του στην αγωνία και στο θάνατο. Αυτό που πηγάζει από το συμβάν μεταξύ Πατέρα και Υιού στο σταυρό είναι το Πνεύμα, που δικαιώνει, φανερώνει το μέλλον και δίνει ζωή. Το υποκείμενο αυτής της «ιστορίας του Θεού» δεν μπορεί να είναι ο απαθής ή ουδέτερος Θεός της ελληνικής μεταφυσικής, αλλά ο Θεός νοούμενος ως «η ενότητα εκείνης της διαλεκτικής και πλούσιας σε ένταση ιστορίας που βιώθηκε από τον Πατέρα, από τον Υιό και από το Πνεύμα στο σταυρό του Γολγοθά».

Αυτή η «ιστορία του Θεού», που συντελείται στο σταυρό, προβάλλεται ως «ιστορία της ιστορίας», δηλαδή ως υπερβατική ιστορία, που εμπερικλείει μέσα της την ιστορία του ανθρώπου, την ερμηνεύει και τη σώζει: «Η «ιστορία του Θεού», όπως παρουσιάζεται, χειροπιαστή κατά το θάνατο του Ιησού στον Γολγοθά, περιέχει όλο το βάθος και τις αβύσσους της ανθρώπινης ιστορίας και μπορεί να κατανοηθεί ως ιστορία της ιστορίας. Κάθε ανθρώπινη ιστορία, εφόσον είναι σηματοδωμένη από την ενοχή και το θάνατο, ξεπερνιέται σε αυτήν την «ιστορία του Θεού», δηλαδή στην Τριάδα, και ολοκληρώνεται στο μέλλον της «ιστορίας του Θεού». Δεν υπάρχει κανένα πάθος που σε αυτήν την ιστορία του Θεού να μην

είναι πάθος του Θεού, όπως δεν υπάρχει κανένας θάνατος που να μη γίνεται θάνατος του Θεού στην ιστορία του Γολγοθά. Γι' αυτό δεν θα υπάρχουν ούτε ζωή, ευτυχία και χαρά που δεν θα ολοκληρωθούν, μέσω της ιστορίας του, στην αιώνια ιστορία, στην ατελεύτητη χαρά του Θεού.

Ο σταυρός εδώ ερμηνεύεται ως «συμβάν του Θεού», ως ιστορία του Θεού και κατά συνέπεια, ως «ιστορία της ιστορίας του ανθρώπου», δια της οποίας η ανθρώπινη ιστορία είναι εν τω Θεώ όχι κατά τρόπο εγγελιανό: ο Θεός εν τη ιστορία, αλλά χριστιανικά: η ιστορία εν τω Θεώ. Η ιστορία του ανθρώπου – που είναι ιστορία ελπίδας και πάθους – διασώζεται στην «ιστορία του Θεού», που συντελείται στο σταυρό. Η θεολογία του σταυρού, στην εκδοχή του Moltmann, πασχίζει να στοχαστεί το σταυρό με τέτοιο τρόπο, που η ιστορία του ανθρώπινου πάθους να μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο στοχασμού εν Θεώ. Η θεολογία του σταυρού γίνεται λοιπόν τριαδική θεολογία του σταυρού. Στη συστηματική προσπάθειά του να εισαγάγει το πάθος στον Θεό και να αναγνώσει έτσι την ιστορία του ανθρώπινου πάθους στην «ιστορία του Θεού», ο Moltmann εγκαινιάζει μια αντιπαράθεση ανάμεσα στη χριστιανική θεολογία, από τη μια πλευρά, και την *απαθή* θεολογία της ελληνικής Αρχαιότητας και την *παθητική* θεολογία της νεότερης εβραϊκής σκέψης, από την άλλη (J. Moltmann, *Der gekreuzigte Gott*, σ. 233. Πρβλ. R. Gibellini, *Η θεολογία του εικοστού αιώνα*, Μετάφραση Παν. Αρ. Υφαντή, εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα 2002, σελ. 364-365).

Η προφητεία, κατά τον Moltmann, δεν είναι στην ουσία της πρόβλεψη του μέλλοντος, αλλά βλέμμα στραμμένο στο παρόν πάθος του Θεού, στην οδύνη του για την απιστία του Ισραήλ, στη μέριμνά του για τη δικαιοσύνη και τη δόξα του στον κόσμο. Είναι ένα πάθος που εδράζεται στην ελευθερία του Θεού και συμπύπτει με το βαθύτατο ενδιαφέρον του για τον άνθρωπο και τον κόσμο. Έτσι ο Moltmann συνδέει άμεσα τη «θεολογία της ελπίδας» με τη «θεολογία του σταυρού», οπότε την εβραϊκή παθητική θεολογία τη μεταβάλλει σε μια τριαδική θεολογία του σταυρού και σε μια εν Πνεύματι οικουμενική ανθρωπολογία της συμπάθειας, οπότε έτσι συναντιέται με την ορθόδοξη ερμηνευτική παράδοση.

3. J. Moltmann και «πολιτική Θεολογία»

Μετά τον κύκλο της «θεολογίας της ελπίδας» (1964-1975) ο J. Moltmann προσχώρησε στο πρό-

γραμμα της «πολιτικής θεολογίας», το 1968, με ένα θεολογικό πρόγραμμα συστηματικής θεολογίας, με μια σειρά Συστηματικών συμβολών στη θεολογία: *Systematische Beiträge zur Theologie*, από το 1980. (βλ. J. Moltmann, *Trinität und Reich Gottes. Zur Gotteslehre*, Μόναχο 1980. *Gott in der Schöpfung Ökologische Schöpfungslehre*, Μόναχο 1985. *Der Weg Jesu Christi. Christologie in messianischen Dimensionen*, Μόναχο 1989. *Der Geist des Lebens. Eine ganzheitliche Pneumatologie*, Μόναχο 1991).

Ως γνωστό το πρώτο μισό της δεκαετίας του '60 χαρακτηρίζεται στο χώρο της ρωμαιοκαθολικής θεολογίας από την εκκλησιολογική θεματική που συζητήθηκε στη Βα Βατικάνεια Σύνοδο (1962-1965), ενώ στο χώρο της προτεσταντικής θεολογίας κυριαρχεί η «θεολογία της ελπίδας» του J. Moltmann. Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '60 τόσο στον καθολικό όσο και στον προτεσταντικό χώρο, περνάμε στην πολιτική καμπή της θεολογίας με τη δημιουργία της «πολιτικής θεολογίας» στον ευρωπαϊκό χώρο (1968-1972). Πρόκειται για την περίοδο που στον Ορθόδοξο ελλαδικό χώρο αδρανή η θεολογική δραστηριότητα λόγω της επταετίας της δικτατορίας.

Με την προσχώρησή του ο Moltmann το 1968 στο πρόγραμμα της «πολιτικής θεολογίας» δίνει μια συγκεκριμένη διάσταση στη χριστιανική ελπίδα. Σε αυτή την προοπτική η «θεολογία της ελπίδας» υλοποιεί τις ενέργειες της ελπίδας του χριστιανισμού. Η θεολογία του σταυρού συμπεριλαμβάνει στις ενέργειες της ελπίδας, τις ενέργειες της αντίστασης και της απελευθέρωσης. Οι ενέργειες της ελπίδας την καθιστούν ικανή και αποφασιστική στην υπομονή και την εγκαρτέρηση, οπότε έχουμε την «μακροχρόνια ελπίδα». Ωστόσο η στρατηγική των ενεργειών της ελπίδας μας δίνει το «πείραμα της ελπίδας», δηλ. το επιτακτικό χρέος της χριστιανικής κοινότητας ως «μεσσιανικής κοινότητας» και εμπροσθοφυλακής του απελευθερωμένου κόσμου. Επομένως, κατά τον J. Moltmann, η χριστιανική ελπίδα είναι δημιουργική ελπίδα: «Εμείς, τονίζει ο Γερμανός θεολόγος, δεν είμαστε μόνο οι ερμηνευτές του μέλλοντος, αλλά και συνδημιουργοί του, η ελπιδοφόρα δύναμη του οποίου, όπως επίσης και η εκπλήρωσή του, είναι ο Θεός» (J. Moltmann, "Argumente für eine eschatologische Theologie", στο *Umkehr zur Zukunft*, σ. 164).

Πέραν από την τριαδολογική ερμηνεία του σταυρού και της ελπίδας της αναστάσεως, ο J. Moltmann συναντάται με την Ορθόδοξη ερμηνευτική παράδοση και σε ένα άλλο κεφαλαίωδους θεολογικής σημασίας θέμα, την εκκλησιολογία. Ο

Moltmann ξεκινά τη θεολογία της ελπίδας με αφετηρία το Πάσχα, επιστρέφει ως ευαγγελικός στη θεωρία του σταυρού της Μεγάλης Παρασκευής και από εκεί προχωρά πάλι προς την αποστολή του Αγίου Πνεύματος την Πεντηκοστή. Έτσι η θεολογία της ελπίδας ξεκινά από την εσχατολογική χριστολογία προς μια χριστολογική εσχατολογία και φθάνει στη μεσσιανική εκκλησιολογία, τονίζοντας ότι η Εκκλησία είναι Εκκλησία του Χριστού.

Η εκκλησιολογία, κατά τον Moltmann, πρέπει να αναπτύσσεται με αφετηρία τη χριστολογία. Αντίθετα στον Προτεσταντισμό η τάση είναι να διαλύεται η εκκλησιολογία στη χριστολογία (Χριστομονισμός), ενώ στον Ρωμαιοκαθολικισμό διαλύεται η Χριστολογία στην απόλυτη εκκλησιολογία (Παπισμός). Η Εκκλησία του Χριστού, τονίζει ο Moltmann, ζει στον ορίζοντα της βασιλείας, γιατί ζει με την παρουσία και τη δύναμη του Αγίου Πνεύματος, και συνεχίζει ο Γερμανός θεολόγος με μια εκκλησιολογία που συναντάται με την Ορθόδοξη: «Η Εκκλησία κατανοείται εν τη παρουσία του Αγίου Πνεύματος ως μεσσιανικός λόγος για τη Βασιλεία που έρχεται, εφόσον ακούει τη γλώσσα της μεσσιανικής εποχής και γιορτάζει τα σημεία της αφετηρίας και της ελπίδας στο βάπτισμα και στο δείπνο του Κυρίου, αντίστοιχα. Στη μεσσιανική γιορτή η Εκκλησία αποκτά συνείδηση της ελευθερίας της και της αποστολής της. Η Εκκλησία δοκιμάζεται εν τη δυνάμει του Αγίου Πνεύματος ως μεσσιανική κοινότητα στην υπηρεσία της Βασιλείας του Θεού στον κόσμο» (J. Moltmann, *Kirche in der Kraft des Geistes*, Μόναχο 1975, σ. 316. Πρβλ. R. Gibellini, ό. π. σ. 367).

Ο Moltmann δίνει ιδιαίτερη έμφαση στον μεσσιανικό χαρακτήρα της θεολογίας της ελπίδας, γι' αυτό στην μελέτη του, *Ιουδαϊκός και Χριστιανικός μεσσιανισμός*, (Jüdischer und Christlicher Messianismus, 1974, σ. 220), παρουσιάζει την αντιπαράθεση Χριστιανισμού και Ιουδαϊσμού στο θέμα της μεσσιανικότητας του Χριστού. Μεσσιανισμός χωρίς Χριστολογία είναι η άποψη του Ιουδαϊσμού, Μεσσιανική Χριστολογία είναι η άποψη του Χριστιανισμού. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Γερμανός θεολόγος: «Η Εκκλησία, ο χριστιανισμός και η χριστιανικότητα κατανοούν την ύπαρξή τους και την αποστολή τους στην ιστορία με τρόπο μεσσιανικό. Η ζωή τους, συνεπώς, χαρακτηρίζεται από την πρόληψη, από την αντίσταση, από την αφιέρωση και από την αντιπροσώπηση. [...] Η Εκκλησία εν τη δυνάμει του Πνεύματος δεν είναι ακόμη Βασιλεία, αλλά είναι η πρόληψή της στην ιστορία. Ο χριστιανισμός δεν είναι ακόμη η καινή κτίση αλλά η δράση του Πνεύματος της καινής κτίσης. Η χρι-

στιανικότητα δεν είναι ακόμη η νέα ανθρωπότητα, αλλά είναι η εμπροσθοφυλακή της στην αντίσταση ενάντια σε οποιονδήποτε θανάσιμο αποκλεισμό, στην αφιέρωση και στην αντιπροσώπευση».

Έτσι, μέσα από την θετική αποστολή της «πολιτικής θεολογίας» που είναι η ανάπτυξη της δημόσιας και κοινωνικής διάστασης του χριστιανικού μηνύματος, η οποία επιδιώκει να καταστήσει τον χριστιανικό λόγο κοινωνικά τελεσφόρο, ο J. Moltmann μπαίνει δυναμικά με το έργο του: «Υπαρξιστική ιστορία και ιστορία του κόσμου. Προς μια πολιτική ερμηνευτική του Ευαγγελίου» (*Existenzgeschichte und Weltgeschichte. Auf den Wege zu einer politischen Hermeneutik des Evangeliums, στο Perspektiven der Theologie, Μάϊντς- Μόναχο 1968, σ. 128-146*). Με τη μελέτη του αυτή ο Moltmann υποστηρίζει την αναγκαιότητα του περάσματος από τον στενό ορίζοντα της υπαρξιστικής ιστορίας, στον ανοιχτό ορίζοντα της ιστορίας του κόσμου. Ενώ για την υπαρξιστική θεολογία ο ερμηνευτικός ορίζοντας ήταν το μέλλον, στο σύγχρονο ιστορικό πλαίσιο η χριστιανική θεολογία πρέπει να αφομοιώσει ως ερμηνευτικό ορίζοντα όχι μόνον την ιστορία του ατόμου, αλλά και την ιστορία του κόσμου: «Αυτή η ερμηνευτική, υποστηρίζει ο Moltmann, μπορεί να ονομαστεί πολιτική ερμηνευτική γιατί αντιλαμβάνεται την πολιτική ως τον ευρύ ορίζοντα της ζωής του ανθρώπου» (J. Moltmann, *Existenzgeschichte, σ. 139*). Συνεπώς, κατά τον Moltmann, «οι ρίζες της «πολιτικής θεολογίας» βυθίζονται στη «θεολογία της ελπίδας»» (J. Moltmann, «*Politische Theologie*», στο *Politische Theologie-Politische Ethik, Μόναχο – Μάϊντς 1984, σ. 155*).

Ο Moltmann έκανε ένα βήμα προς την κατεύθυνση να δημιουργήσει ένα πρόγραμμα της «πολιτικής θεολογίας» προτείνοντας μια ευσύνοπτη σύνθεση της ιστορίας της θεολογίας σε τρία στάδια, σε μια διάλεξη του στην Αμερική με θέμα, «Ελπίδα και ιστορία» («*Hope and History*», στο *Religion Revolution and the Future, Νέα Υόρκη 1969, σ. 200-220*. Πρβλ. R. Gibellini, ό.π., σ. 375):

«α) Μια πρώτη μορφή χριστιανικής θεολογίας συνένωσε τη βιβλική παράδοση με την κοσμολογική μεταφορά: ο Θεός παρουσιάστηκε ως το θεμέλιο και ως ο κύριος του κόσμου. β) Όταν ο κριτικός ορθολογισμός κατεδάφισε τις κοσμολογικές αποδείξεις σχετικά με τον Θεό, τότε η θεολογία από κοσμολογική έγινε ανθρωπολογική. Αυτή συνέζευξε με τη βιβλική παράδοση τη σύγχρονη ανθρωπολογία και προτάθηκε ως θεολογικός φωτισμός της ύπαρξης: ο Θεός παρουσιάστηκε ως το υπερβατικό θεμέλιο του ανθρώπινου είναι

στον κόσμο. γ) Με την παρακμή της περσοναλιστικής εικόνας του ανθρώπου προωθείται ένας νέος τύπος χριστιανικής θεολογίας: μια εσχατολογική θεολογία που επεξεργάζεται ένα πρόγραμμα πολιτικής θεολογίας, όπου ο Θεός παρουσιάζεται ως ο Θεός της ελπίδας. «Ως εσχατολογία εννοείται εδώ η διδασκαλία της ελπίδας, η διδασκαλία αυτού στο οποίο μπορεί κανείς να ελπίζει, και ταυτόχρονα η διδασκαλία της πρακτικής της ελπίδας που εισάγει το προσδοκώμενο μέλλον εν μέσω των συμφορών του παρόντος. Η θεολογία ως εσχατολογία αποβλέπει στο να προβάλλει τον παγκόσμιο ορίζοντα του μέλλοντος στο οποίο η θεολογία θα όφειλε να καταστεί εμφαντική για τον εαυτό της και υπολογίσιμη για τον κόσμο».

Το πρόγραμμα της πολιτικής θεολογίας που πρότεινε ο J. Moltmann ήταν η βάση πάνω στην οποία στηρίχθηκαν ο J. B. Metz και D. Sölle για να δημιουργηθεί ένα διομολογιακό θεολογικό κίνημα. Όμως, προκάλεσε διαμάχη σε δύο φάσεις: 1967-1968 και 1969-1977.

Μετά τη διαμάχη ο J. Moltmann αναλαμβάνει την υπεράσπιση της «πολιτικής θεολογίας» τονίζοντας ότι «η επικίνδυνη ανάμνηση του εσταυρωμένου Θεού αναγκάζει τους χριστιανούς να αναπτύξουν μια κριτική πολιτική θεολογία: απέναντι στο κράτος, στην κοινωνία και, βέβαια, στην Εκκλησία» (J. Moltmann, «*Politische Theologie*» στο *Umkehr zur Zukunft, σ. 168-187*). Για να υποστηρίξει στη συνέχεια, ολοκληρώνοντας την υπεράσπιση της πολιτικής θεολογίας: «Μια χριστιανική «πολιτική θεολογία» θέλει να οδηγήσει τους χριστιανούς, ακριβώς επειδή είναι χριστιανοί, εκεί όπου τους προσμένει ο Εσταυρωμένος. Εν μέσω εκείνων που πάσχουν και των καταδικασμένων ο Χριστός αναμένει τους δικούς του να παρουσιαστούν» (J. Moltmann, «*Theologische Kritik der politischen Religion*», στο *Kirche im Prozess der Aufklärung, σ. 11-51*. Βλ. την επανεξέταση του ζητήματος στο J. Moltmann, *Trinität und Reich Gottes (1980), σ. 207-217*, και στου ιδίου, *Politische Theologie-Politische Ethik (1984), σ. 34-101*).

Κατά τον Moltmann, το ιδιαίτον στοιχείο του Χριστιανισμού είναι ο σταυρός, όπου υπάγονται η τριαδικότητα και η εσχατολογία. Όμως «η θεολογία της ελπίδας» βλέπει στο σταυρό το έργο της ιστορίας της θείας Οικονομίας που είναι έργο του Τριαδικού Θεού. Επειδή η Χριστολογία, η Εκκλησιολογία, η Σωτηριολογία και η Εσχατολογία, κατά τον Moltmann, έχουν Τριαδολογικό υπόβαθρο, στο σημείο αυτό και πάλι συναντιέται με την Ορθόδοξη παράδοση. ■